

ПЕСЧАНСЬКА О.В.

Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили, м. Миколаїв

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ НЕБЕЗПЕКИ В ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННІ

У статті дано аналіз існуючих підходів до розвитку екологічнобезпечного землекористування, опрацьовано його методологічні засади.

The approaches of development of environmental safety land tenure are analyzed in the article. The theory of environmental safety land tenure is considered.

УКРАЇНА – держава з могутнім земельним потенціалом, який становить 5,7 відсотка території Європи і включає 41,84 млн. гектарів сільськогосподарських угідь з найкращою родючістю на земній кулі (69,3 відсотка території України), в тому числі 33,19 млн. гектарів ріллі (55 відсотків), 7,63 млн. гектарів природних кормових угідь – сіножатей і пасовищ (12,6 відсотка). У розрахунку на одного мешканця країни припадає 0,82 гектара сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,65 гектара ріллі, тоді як у середньому по Європі ці показники становлять відповідно 0,44 і 0,25 гектара [1].

Використання земельних ресурсів України в ході історичного розвитку підійшло до надзвичайно складного періоду, коли численні екологічні кризи антропогенного походження в даній сфері стрімко розвиваються і з'являються ознаки переростання їх в екокатастрофу (знищення, руйнування), яка може негативним чином вплинути на стан здоров'я і життя людей (зменшення народжуваності та збільшення смертності), що загрожує вимиранням та біолого-генетичною деградацією народу України, тобто екологічнобезпечне землекористування набуває характеру національної небезпеки.

З метою запобігання негативним наслідкам екологічнобезпечного землекористування існує необхідність визначення сутності небезпек, джерел, що породжують їх, та тих чинників, які безпосередньо призводять до негативного впливу на людину. Небезпека – досить широке комплексне

поняття, що включає точки зору різних наукових підходів. Так, за визначенням В. Маршалла [2], небезпека – природне або техногенне явище, в результаті якого можливе виникнення явищ або процесів, здатних вражати людей, завдавати матеріальних збитків, руйнувати довкілля. Геологічна служба США визначає небезпеку як геологічну умову, процес або потенціально можливу подію, що погрожує здоров'ю, безпеці і добробуту населення і нормальному функціонуванню економіки та органів управління [3].

Критично осмисливши наведену в різних літературних джерелах [4, 5, 6, 7] сутність терміна “небезпека” і взявши представлений матеріал тільки як можливу основу, а не як схему, в рамках якої можна продовжувати подальшу роботу щодо формування розгорнутої термінології в сфері екологічної безпеки в землекористуванні, ми сформуваємо власне визначення терміна “небезпека” у сфері землекористування – це сукупність обставин у землекористуванні, які за певних умов прямо чи опосередковано порушують якість ґрунтів, що не дозволяє вирощувати на них екологічно чисту та екологічно безпечну сільськогосподарську продукцію, тим самим загрожуючи життю і здоров'ю людини. При цьому нарада НАТО з приводу якості ґрунтів щодо екологічної безпеки визначила поняття “якість ґрунтів” як їх здатність забезпечувати вирощування безпечної та поживної продукції рослинництва, що безперервно підтримується тривалий час, без шкідливої дії на навколишнє середовище.

Беручи до уваги сумативну кількість наукових праць у землекористуванні, які аналізують сучасні умови його розвитку, було встановлено, що вони потребують суттєвого переосмислення типів небезпек, оскільки на сучасному історичному етапі в землекористуванні дедалі частіше порушується екологічна і економічна безпека, що вкрай загострює суперечності його розвитку. Класифікація небезпек в землекористуванні на сучасному етапі ще мало досліджена, але в зв'язку з розвитком процесу їх наростання оберемо дану проблему за об'єкт подальшого дослідження. Основний зміст поняття "класифікація небезпек у землекористуванні" полягає у знаходженні типу небезпек у процесі використання землі та їх систематизації за окремими ознаками.

Для класифікації небезпек у землекористуванні необхідно визначити джерела даних небезпек. Джерелом небезпек у землекористуванні є природні процеси або явища та антропогенний фактор. Тобто процеси, явища і фактори, які містять і за певних обставин самі по собі або в різній сукупності виявляють або проявляють шкідливі властивості, деструктивну природу, реальні або потенційні дії.

На підставі комплексного аналізу причин виникнення надзвичайних ситуацій в землекористуванні доведено, що небезпеки можна поділити за джерелами походження на три групи: природні, техногенні та комбіновані, або змішані. Перші дві вказують на те, що небезпеки за своїм походженням належать до навколишнього середовища – природного, техногенного. До другої групи належать небезпеки, які носять комбінований характер, наприклад: природно-техногенні небезпеки – зменшення родючості ґрунтів, опустелювання та інші явища, породжені людською діяльністю на землі.

Необхідно також розрізнити небезпеки в землекористуванні за характером їх дії, а саме – потенційні та реальні небезпеки. При цьому наявність потенційної небезпеки не завжди супроводжується її негативним впливом, потрібна причина або умова, при якій потенційна небезпека переходить в реальну. Тобто потенційна небезпека – це небезпека, що носить прихований, неявний характер і проявляється в умовах, які важко передбачити. Наприклад, процес використання в сільському господарстві хімічних і біологічних засобів захисту рослин і мінеральних добрив є потенційно небезпечним за умови дотримання регламентованих санітарних правил щодо збереження, транспортування і застосування пестицидів у сільському господарстві. Також будівництво складських приміщень для збереження зазначених вище речовин є потенційно небезпечним за умови дотримання відповідних СНіПів, що передбачають своєчасне видалення і знешкодження відходів, що можуть призвести до забруднення й отруєння ґрунту, водоймищ і повітря. Таким чином, потенційна небезпека реально існує та пере-

ходить в реальну небезпеку за умови виникнення вражаючого фактора. При цьому під вражаючим фактором необхідно розуміти такі чинники навколишнього середовища, які за певних умов призводять до втрати якості ґрунту. У свою чергу, вражаючі фактори можуть спричинити утворення нових небезпечних ситуацій чи навіть джерел небезпеки. Наприклад, мінеральні добрива є потенційною небезпекою, оскільки вони поряд з необхідними для рослин елементами живлення містять різні шкідливі домішки. Так, з внесенням однієї тонни суперфосфату в ґрунт потрапляє 160 кг фтору, утворюючи небезпечну ситуацію, при якій фтор негативно впливає на перебіг біологічних і хімічних реакцій в ґрунті. Вражаючим фактором переходу мінеральних добрив у реальну небезпеку є норма, час і спосіб внесення добрив. Ці фактори можуть спричинити утворення нових небезпечних ситуацій чи навіть джерел небезпеки.

У результаті досліджень процесів та причин руйнування земель узагальнено, що небезпеку в землекористуванні можна класифікувати за причинами руйнування земель: небезпека перевиснаження, небезпека сільськогосподарської діяльності, небезпека знеліснення, небезпека пасовищного перевикористання тощо.

Підсумовуючи вищезазначене, зробимо висновок, що небезпеки в землекористуванні можна класифікувати за таким основними ознаками:

■ джерелом походження: природні, техногенні та комбіновані;

■ характером дії: потенційні та реальні небезпеки;

■ причинами руйнування земель: перевиснаження, сільськогосподарської діяльності, знеліснення, пасовищного перевикористання тощо.

При цьому відзначимо, що природною є вимога щодо повноти класифікаційного списку небезпек у землекористуванні, але наведені ознаки є достатньо широкими і, відповідно, перекривають всю множину типів небезпеки.

Аналіз сутності джерел небезпеки в землекористуванні дає можливість стверджувати, що існування джерела небезпеки свідчить передусім про існування або ж можливість утворення конкретної небезпечної ситуації в землекористуванні, при якій у різних масштабах відбуваються порушення якісного стану ґрунту та нормального життя й діяльності людей. Звідси – небезпечні ситуації в землекористуванні, у зв'язку зі зростанням їх кількості та тяжкості наслідків, необхідно класифікувати, при цьому в основу класифікації небезпечних ситуацій в землекористуванні необхідно покласти Постанову Кабінету Міністрів України від 15.07.1998 р. № 1099, згідно з якою небезпечні ситуації в Україні поділяють на техногенні, природні, соціально-політичні та ін. Отже, з урахуванням вищезазначеного дослідження основною ознакою небезпечних ситуацій в землекористуванні можна вважати характер по-

ходження подій, котрі зумовлюють виникнення надзвичайних ситуацій. Вони поділяються на:

■ небезпечні ситуації техногенного характеру, наприклад: неконтрольована вирубка карпатських лісів призвела до зниження інфільтраційних властивостей ґрунту (тобто можливості втримати вологу) в 3,5 рази. Інтенсивність змиву ґрунту збільшилася у 15 разів, а це призводить до селевих потоків;

■ небезпечні ситуації природного характеру, наприклад: повені на Закарпатті у 1988, 1999, 2001 рр., за своїми наслідками, збитками і жертвами стали найбільшою надзвичайною ситуацією в землекористуванні після чорнобильських подій;

■ небезпечні ситуації соціально-політичного характеру, наприклад: перетворення колгоспів і радгоспів на кооперативи та господарські товариства на основі паювання і безплатної приватизації землі та майна серйозно ускладнює виробничі та соціальні відносини, оскільки абсолютною більшістю співвласників створеного у такий спосіб пайового або статутного (акціонерного) капіталу будуть непрацюючі селяни. Інакше кажучи, з самого початку вони відчужені не тільки від процесу, але й від “привласнених” засобів виробництва. Це стосується і тих спів-

власників, які ще працюють, але з часом теж перейдуть до категорії ратнє. Тобто настане момент, коли право власності на пайовий або статутний (акціонерний) капітал дістанеться суб’єктам, які взагалі не причетні до землекористування. Селяни-землероби, які залишилися ні з чим, але повинні будуть вести виробництво та ще й платити за це “данину”, зненавидять таку систему, оскільки вона позбавила їх права господарювати на своїй землі, зробивши довічними боржниками у власників-лихварів;

Серед наведеної групи небезпечних ситуацій надзвичайно вагомими в землекористуванні є ситуації природного і техногенного характеру, оскільки для їх ліквідації необхідні ресурси (людські, матеріальні, фінансові, інформаційні, технічні та ін.) в обсягах, що перевищують можливості не тільки господарюючих суб’єктів на землі, а й обсяги видатків відповідного бюджету.

Сьогоднішній стан в Україні щодо небезпечних ситуацій в землекористуванні можна визначити як дуже складний. Підтвердження цьому прослідковується в дослідженні взаємозв’язку між джерелами небезпеки та наслідками і втратами від небезпечних ситуацій, які наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Взаємозв’язок між джерелами небезпеки та небезпечними ситуаціями в землекористуванні

Джерела небезпеки	Небезпечна ситуація (наслідки та втрати)
Крупні форми рельєфу місцевості	Утворення ярів
Крутість схилів	Підвищення швидкості стікання води та виникнення і розвиток осередків ерозії
Товщина снігового покриву на підвищених ділянках місцевості та швидкість його танення	Руйнування ґрунтового покриву через інтенсивне сніготанення, розчин у воді поживних речовин, пестицидів, які, потрапляючи в озера, водойми та річки, порушують їх гідролітичний режим, спричиняють розвиток синьо-зелених водоростей
Зливовий характер опадів	Процес руйнування ґрунтів
Сонячна радіація	“Горіння” гумусу, погіршення його агрегуючої здатності
Пилова буря	Видування гумусового шару, погіршення водно-фізичних властивостей ґрунту
Велика довжина поля вздовж схилу на ріллі, чистих парах, посівних просапних культурах	Посилення ерозії
Значні розміри штучних водозборів	Підвищення інтенсивності змиву та розмиву ґрунту
Застосування обробітку ґрунту з оберненнями скиби	Позбавлення ґрунту захисного рослинного покриву, рослинних решток. Утворення ґрунтової кірки, збільшення швидкості стікання талих і дощових вод
Перевантаження просапними культурами	Часте розпушування ґрунту в міжряддях просапних культур та слабка захисна дія рослин спричиняють інтенсивний прояв ерозійних процесів
Неправильний напрям обробітку ґрунту	Обробіток ґрунту вздовж схилу в 3-4 рази підвищує інтенсивність деградації ґрунту у порівнянні з обробітком уперек схилу

Після дослідження сутності небезпеки в землекористуванні актуальним завданням залишається розвиток управління небезпеками, спрямований на запобігання непередбачуваним ситуаціям у даній сфері, створення екологічно безпечних умов використання земельних ресурсів на засадах ідентифікації небезпеки в землекористуванні, передбачення вірогідності її виникнення, а також ліквідації наслідків проявів небезпеки, розроблення заходів, пов'язаних зі створенням сприятливих умов для раціонального використання і охорони земельних ресурсів.

Отже, сучасна ситуація в системі землекористування характеризується як критична, адже нинішні способи і методи використання землі, як правило, ресурсомісткі, марнотратні, антиекологічні, нераціональні та неефективні. Дослідження свідчить, що відносно благополучні в екологічному аспекті території швидко зменшуються, оскі-

льки застарілі екологічні проблеми не вирішуються належним чином і до того ж виникають нові, ще складніші, пов'язані із серйозними соціально-економічними суперечностями. Тому перед країною нині стоїть надзвичайно важливе завдання – поступова реалізація концепції переходу на модель сталого екологічно безпечного землекористування. Одним із важливих напрямів вирішення даної проблеми є розвиток методології небезпек у землекористуванні. Дана наука спрямована на розробку багатокритеріального підходу до оцінки джерел небезпеки в процесі використання землі на базі існуючих підходів і методів, сформованих землевпорядною наукою, з метою підготовки пропозицій щодо здійснення апріорних дій і прийняття апостеріорних рішень стосовно охорони і раціонального використання земельних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горлачук В.В. Науково-методологічні засади управління земельними ресурсами в умовах ринкової економіки // Вісник Львівського державного аграрного університету: Землевпорядкування і земельний кадастр. – 2006. – №2. – С. 18-27.
2. Маршалл В. Основные опасности химических производств. – М.: Мир, 1989. – 672 с.
3. U.S. Geological Survey: Proposed procedures for dealing with warning and preparedness for geologic-related hazard // United States Federal Register. – 1977. – Vol. 42, № 70. – P. 14292-14296.
4. Белов С. Безопасность жизнедеятельности – наука о выживании в техносфере // ВИНТИ. Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. – 1996, – №1. – С. 26-37.
5. Быков А., Мурзин Н. Проблемы анализа безопасности человека, общества и природы. – СПб.: Наука, 1997. – 247 с.
6. Качинський А. Сучасні проблеми екологічної безпеки України. – Київ: 1994. – 48 с.
7. Политология: Словарь-справочник / М. Василик, М. Вершинин и др. – М.: Гардарики, 2000. – 328 с.; Экологический энциклопедический словарь. – М.: Издательский дом “Ноосфера”, 1999. – 930 с.